

Smolej, Mojca

Češki vplivi na toporišičevo teorijo členkov

Opera Slavica. 2009, vol. 19, iss. 2, pp. 11-22

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117053>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ČEŠKI VPLIVI NA TOPORIŠIČEVO TEORIJO ČLENKOV

Mojca Smolej (Ljubljana)

The classification of word class of particles in the Slovene Grammar 2000 is a literal copy of classification of particles in the Czech Grammar (Mluvnicka češtiny 2, 1986). The impact of a certain linguistic school on others is recurrent and expected, but the present case is special due to the fact that in the mentioned Slovene standard handbook it is very difficult to understand the division and theoretical analysis of functions of word class of particles. When copying, the author of the Slovene Grammar 2000 omitted the theoretical introduction which explains in more detail the basis for forming four primary groups of particles, their subgroups, and their different functions. Omitted is also the mentioning of the original which served as material for translation.

Key words: particles, word-stock, Slovene Grammar, Czech Grammar, influence, theory, classification.

Klasifikacija besedne vrste členkov v Slovenski slovnici 2000 je dobesedni prepis klasifikacije členkov v Češki slovnici (Mluvnicka češtiny 2, 1986). Vpliv določene jezikoslovne šole na druge je pogost in pričakovan, vendar pa je v pričujočem primeru posebnost ta, da je v obravnavanem slovenskem normativnem priročniku močno oteženo razumevanje delitve in teoretične analize funkcij besedne vrste členkov. Avtor Slovenske slovnice 2000 je namreč pri »prevzemu« izpustil teoretični uvod, ki natančneje pojasnjuje podlago za oblikovanje štirih primarnih skupin členkov, njihovih podskupin in njihovih različnih funkcij. Prav tako je izpuščena tudi omemba izvornika, ki je služil kot gradivo za prevod.

Ključne besede: členki, besedna vrsta, Slovenska slovnica, Češka slovnica, vpliv, teorija, klasifikacija.

0 Uvod

V pričujočem članku si bomo nekoliko natančneje ogledali razumevanje in obravnavo nepregibne besedne vrste členkov v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (2000). Dotaknili se bomo različnih pomenskih in skladenjskih značilnosti, ki so narekemale oblikovanje različnih skupin členkov s povsem samosvojimi funkcijami na besedilotvorni in pragmatskosporočanjski ravni. Teorijo in delitev členkov v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 445–449) bomo nato skušali osvetliti še skozi razumevanje oz. analizo obravnavane besedne vrste v *Češki slovnici* (Mluvnicka češtiny 2 1986: 228–238). Vzrok za predlagano primerjavo omenjenih dveh slovnici se bo samodejno razkril pri pregledu različnih skupin členkov v *Slovenski slovnici* (2000).

1 Kratek zgodovinski pregled obravnave besedne vrste členkov v slovenskem jezikoslovju

Členki so kot samostojna besedna vrsta prvič obravnavani leta 1974 v razpravi »Kratko oblikoslovje slovenskega jezika« Jožeta Toporišiča. Vzrok oz. temelj izločitve obravnavanih besed in besednih zvez iz skupine prislovov (pred tem so bili členki npr. v *Slovenski slovnici* Antona Breznika podskupina načinovnih prislovov, v Bajec-Kolarič-Ruplovi *Slovenski slovnici* 1956 pa so tvorili samostojno skupino poudarnih in miselnih prislovov) predstavlja nezmožnost postavitve vprašanja, kar poenostavljeno pomeni, da se po členkih, v nasprotju s prislovi, ni mogoče vprašati. Členki se v navedenem članku delijo na 13 skupin: 1. skupino členkov, ki na kaj navezujejo (*potem*), 2. skupino členkov, ki izražajo soodnosnost (*zato, da*), 3. poudarjajo (*ravno*), 4. izvzemajo (*le*), 5. izražajo sodbo (*približno*), 6. dodajajo (*tudi*), 7. izražajo pridržek (*pravzaprav*), 8. potrjujejo (*da*), 9. izražajo možnost ali verjetnost (*baje*), 10. vprašujejo (*ali*), 11. spodbujajo (*da*), 12. zanikajo (*ne*) in 13. izražajo čustvovanje (*žal*). Delitev temelji, kar nakazujejo že sama poimenovanja skupin, na pomenskomodifikacijskih zmožnostih členkov oz. na vrsti pomenske modifikacije, ki jo členek povzroča v povedi. Členkovo besedilnotvorno oz. besedilnopovezovalno funkcijsko udejanjanje, pragmatkosporočilne značilnosti členkov, skladenjsko oz. besednoredno vedenje členkov, njihove distribucijske značilnosti še niso bile v ospredju (oz. niso bile obravnavane).

Če torej predhodno omenjeni članek pomeni začetek obravnave členkov kot samostojne besedne vrste, pa *Slovenska slovnica*, ki jo je leta 1976 izdal Jože Toporišič (ponatisi 1983, 1991), pomeni približevanje obravnavi členkov kot leksemov, katerih osnovna vloga se odraža predvsem na besedilni ravni.

Členki so nepregibna besedna vrsta, z njimi vzpostavljamo zveze s sobesedilom, izražamo pomenske odtenke posameznih besed, delov stavka, celih stavkov in povedi ali pa tvorimo skladenjske naklone. Nekateri členki se po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom. (Toporišič: 1976: 384)

Navedena definicija je resda skromna, vendar vseeno pomeni določen premik k širšemu in globljemu razumevanju pomenskega in (besedilno)skladenjskega vedenja členkov. Pri omembi Toporišičeve *Slovenske slovnice* (1976) je potrebno dodati še to, da obravnavano delo ohranja delitev členkov v 13 skupin (13 skupin je bilo oblikovanih že v predhodno omenjenem članku »Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika«), le da je v *Slovenski slovnici* izpuščena skupina členkov soodnosnosti, dodana pa je skupina členkov mnenja in domneve (*baje, menda, češ, denimo, recimo*).

Če skušamo sedaj strniti oz. povzeti predhodno napisano, lahko napišemo, da je delitev členkov (13 skupin) v *Slovenski slovnici* (1976) temeljila predvsem na pomenskomodifikacijskih zmožnostih členkov oz. na vrsti pomenske modifikacije, ki jo členek povzroča v povedi. Skladenjsko oz. besednoredno vedenje

členkov, njihove distribucijske značilnosti, besedilotvorne funkcijske zmožnosti, delovanje na pragmatkosporočanjski ravni itd. v predhodno navedenih jezikoslovnih delih niso v ospredju (oz. niso obravnavane). Podaja približnih modifikacijskih vrednosti, ki so temelj tvorjenja posameznih skupin členkov (npr. 13 skupin), je preohlapna in prepovršinska, da bi bila lahko zanesljivo vodilo v konkretnem besedilu pri prepoznavanju členkove natančne modifikacijske ali besedilotvorne vloge in nadalje njegove izhodiščno postavljene členkove skupine.

1.1 Esej o slovenskih besednih vrstah in Členki in njihovi stavčni ustrezniki

V drugem poglavju pričujočega članka bomo izpostavili dve razpravi (»Esej o slovenskih vrstah«, »Členki in njihovi stavčni ustrezniki«), ki ju je prav tako napisal Jože Toporišič in v katerih lahko poleg predhodno omenjene pomenskomodifikacijske opredelitve členkov zaznamo še drugo, »skladenjsko«, ki je v slovenskem jezikoslovju, tako kot prva (pomenska delitev), v veljavi še danes.

V nekaterih drugih mojih delih, že izpred tega časa, se samostojnost členkov nasproti prislovom pri meni kaže v njihovi premestljivosti glede na besedni red stavka. /.../ V tem mojem umovanju tedaj v bistvu že tiči spoznanje, da imajo členki stavčne ustreznike. V tem referatu nam gre za potrditev teze, da so členki skrčki celih stavkov, stojijo pa lahko v samem stavku (To je seveda res), večinoma pa lahko nastopajo tudi kot t.i. pastavki (To je res, seveda). /.../ Konkretni stavčni ustreznik je razberljiv iz sobesedila, različni ustrezniki pa so znamenje večpomenskosti članka. /.../ Povedali smo že, da členki tudi niso enopomenski, zato jim je stavčne ustreznike mogoče najti le na podlagi (širšega) sobesedila. (Toporišič 1991b: 7–9)

Navedeni citat kaže na to, da naj bi bila tako imenovana skladska vloga členkov strnitev stavčnih ustreznikov, kar preprosto pomeni, da naj bi členki zamenjevali stavke. Členki so pojmovani kot skrčki celih stavkov.

Na podstrešju je samo ena sobica > ... je ena sobica; drugih ni. Sobica je tudi/še na podstrešju > Vsaj ena sobica ni na podstrešju, tej pa se pridružuje tista na podstrešju. /.../ (Toporišič 1974/75b: 304–305).

Če skušamo sedaj strniti oz. povzeti in nekoliko kritično pogledati še na drugo definicijo členkov v slovenskem jezikoslovju (*členki so skrčki stavkov*), lahko ugotovimo, da je določitev stavka/stavkov, ki naj bi ga/jih zamenjeval členek, zelo subjektivna in da je pravzaprav le drugo poimenovanje za členkovo zmožnost delovanja na pomenskomodifikacijski ravni (druga definicija je pravzaprav le odsev oz. preimenovanje prve). Če skušamo namreč določiti vrsto modifikacije, ki jo povzroča členek v povedi, se nam res lahko zaradi pomenske/vsebinske analize zazdi, da interpretacija ni nič drugega kot »stavček«, ki ga zamenjuje členek. Npr. v povedi »Kaj hočem, sem pač padel na izpitu!« lahko členek *pač* interpretiramo kot: *nič se ne da spremeniti, čeprav bi rad, potrebno se je sprijazniti*

z rezultatom ... Interpretacija vsebinske dopolnitve povedi (modifikacija) ni skupek stavkov oz. povedi, ki naj bi jih členek v povedi zamenjeval, pač pa je (le) izraz subjektivnega stališča govorca/pisca do vsebine povedi oz. je (le) vnašatelj novih »pomenskih sestavin« leksema, ki ga pomensko modificira.

2 Slovenska slovnica 2000

Predhodno smo si na hitro ogledali pomembnejša jezikoslovna dela, ki so vplivala na razumevanje in obravnavo besedne vrste členkov, kakršno lahko v slovenskem jezikoslovju zaznamo še danes. Kot smo omenili, prevladujeta dve definiciji členkov:

1. s členki, ki so nepregibna besedna vrsta in po katerih se ni mogoče vprašati, izražamo pomenske odtenke posameznih besed, delov stavka ali celih stavkov (gre za pomenskomodifikacijsko analizo);

2. členki, ki niso deli stavčnih zgradb, nadomeščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali okoliščine povedi, v katerih so členki.

Prva definicija je tudi temelj delitve členkov v že obravnavanih trinajst skupin.

Kot zadnje delo, v katerem je moč najti analizo slovenskih členkov, bomo omenili Toporišičevo *Slovensko slovnico* iz leta 2000. Gre za zadnjo in edino izdajo normativne slovnice, ki jo trenutno premoremo v slovenskem jezikoslovju. Če primerjamo predzadnjo izdajo Toporišičeve *Slovenske slovnice* (1991) in zadnjo iz leta 2000, lahko vidimo, da med njima na ravni analize oz. obravnave besedne vrste členkov pravzaprav ni bistvenih razlik. Tako kot *Slovnica '91* tudi *Slovnica 2000* ohranja tradicionalen pogled na členke, ki je značilen za slovensko jezikoslovje. Členki so še vedno obravnavani kot jezikovna sredstva, s katerimi izražamo pomenske odtenke posameznih besed oz. stavkov. Na podlagi omenjene definicije so členki (še vedno) razdeljeni v 13 pomenskomodifikacijskih skupin. Prav tako je v *Slovnici* (2000) ohranjeno razumevanje členkov kot skrčkov stavkov.

Členki niso deli stavčnih zgradb, v okviru katerih se pojavljajo, ampak skrčki, ki nadomeščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali sotvarje (okoliščine) stavkov, v katerih so členki. Npr. Sosedovi imajo samo enega otroka > Sosedovi imajo enega otroka, imeli pa bi jih lahko več (oz. navadno je v družinah več kot en otrok). (Toporišič 2000: 445)

Poleg predhodno navedenih ohranjenih teoretičnih pogledov na členke in poleg klasifikacije členkov v 13 skupin (v *Slovnici 2000* imenovana kot Druga klasifikacija)¹ pa je v *Slovenski slovnici 2000* navedena tudi do takrat povsem nova klasifikacija členkov (imenovana kot Prva klasifikacija).

¹Toporišič drugo klasifikacijo (13 skupin) poimenuje kar naštevalna členitev.

Obstajata dve klasifikaciji členkov. Po prvi se členki delijo na pozivne (apelne), vrednotenjske, čustvenostne in besedilnozgradbenostne. S pozivnimi se tvorec besedila obrača na naslovnika (lahko tudi na samega sebe) in na njegovo oz. svoje razmerje do sporočane resničnosti; vrednotenjski podajajo tvorčevo razmerje do vsebine besedila (oz. njegovega dela); čustvenostni podajajo razmerja te vrste; besedilnozgradbenostni pa kažejo razmerje besedovalca do zgradbe besedila (oz. do katerega njegovega dela). Vsaka teh četvero členkov pozna po več razredov. (Toporišič 2000: 445)

Nova klasifikacija (oz. prva klasifikacija) členkov nakazuje kar precejšen odmik od druge, pomenskomodifikacijske klasifikacije, saj kaže v smer obveznega razumevanja členkov kot komunikacijske (povezovalne) in besedilne besedne vrste, kar pomeni, da naj bi bila osnovna vloga členkov izražanje razmerja govorečega do vsebine/sogovorca ali členjenja besedila. Žal pa seveda skromna in kratka uvodna (teoretična) pojasnitev pred navedbo same klasifikacije v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 445) ne zadošča, da bi popolnoma razumeli in doumeli kriterije, ki so vodili k obravnavani delitvi oz. prvi klasifikaciji. Mnogo teoretičnih vprašanj ostaja odprtih, nepojasnjenih, npr. kakšna je pravzaprav funkcijska razlika med tretjo podskupino vrednotenjskih členkov, ki so poimenovani kot popravni členki, in drugo podskupino besedilnozgradbenostnih členkov oz. členki, ki besedilo členijo premočrtno?; kakšna je funkcijska razlika med vrednotenjskimi členki in čustvenostnimi členki oz. kakšna je sploh funkcija čustvenostnih členkov, saj v sami uvodni definiciji pred navedbo klasifikacije piše le, da *čustvenostni podajajo razmerja te vrste*, pri čemer seveda ni jasno, katere vrste itd.

Toporišič (2000) tako s prvo klasifikacijo le nakaže možni novi pristop (besedilni, pragmatični) k razumevanju členkov, vendar pa žal zaradi praktično nikakršnih teoretičnih uvodnih pojasnil oz. kriterijev, ki so vodili k oblikovanju prve klasifikacije, ostaja le-ta težje razumljiva in nekoliko nejasna.

2.1 Mlumnice češtiny 2 – pripomoček za razumevanje prve klasifikacije členkov v Slovenski slovnici 2000

Kljub obetavnemu premiku pri razumevanju členkov (pragmatični in besedilni pristop), ki ga napoveduje prva klasifikacija členkov v Toporišičevi *Slovenski slovnici* 2000, pa je s pomočjo primerjalne analize obravnav členkov v *Češki slovnici* (Mlumnice češtiny 2, 1986: 228–238) in *Slovenski slovnici* (Toporišič

Morda enostavnejša, če ne celo boljša, je naslednja kar naštevalna členitev členkov: 1. navezovni /.../, 2. čustvovanja /.../, 3. poudarni /.../, 4. izvzemalni /.../, 5. presojevalni /.../, 6. dodajalni /.../, 7. zadržka /.../, 8. potrjevanja ali soglašnja /.../, 9. možnosti, verjetnosti /.../, 10. mnenja, domneve /.../, 11. vprašalni /.../, 12. spodbujalni /.../, 13. zanikanja in nesoglašanja /.../. (Toporišič 2000: 448–449)

2000: 445–448) kmalu razvidno, da je češka pravzaprav vir oblikovanja prve klasifikacije členkov v slovenski (2000). Na tem mestu se seveda zastavlja vprašanje smiselnosti prenosa oz. dobesednega prevzema same klasifikacije, saj je obširni teoretični uvod, ki ga prinaša *Češka slovnica* in ki pojasnjuje vzrok za oblikovanje določenih skupin členkov (prva klasifikacija v *Slovenski slovnici* 2000) izpuščen. Prevzeta je zgolj sama klasifikacija, ki pa, kot je bilo že napisano, pušča odprta mnoga vprašanja, na katera pa bi bilo moč odgovoriti prav s pomočjo teoretičnega uvoda, ki ga je *Slovenska slovnica* 2000 izpustila.

Tabela 1: Primerjava obravnave oz. klasifikacij členkov v Češki slovnici (Mluvnicka češtiny 2, 1986) in Slovenski slovnici 2000 (prva klasifikacija)

Klasifikacija členkov v Češki slovnici (Mluvnicka češtiny 2, 1986: 228–238)	Prva klasifikacija členkov v Slovenski slovnici 2000: 445–448
<p>1. <i>Částice apelové:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) otázka b) žádost c) přání d) přesvědčování e) ujišťování f) odporování g) výhrůžka h) výtka 	<p>I. <i>Pozivní členki:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) vprašalni b) zahtevalni, ukazovalni c) želelni d) prepričevalni e) zagotovjalni f) nasprotovalni g) grozilni h) očitalni
<p>2. <i>Částice hodnotící:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) modalitní b) srovnávací c) rektifikačně d) předpokladově e) měrově f) zdůrazňovací 	<p>II. <i>Vrednotenjski členki:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) naklonski b) vrednotenjski c) popravni d) domnevni e) merilni f) poudarjali
<p>3. <i>Částice emocionální:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) překvapení b) podiv c) politování d) uspokojení/zklamání e) lhostejnost f) obava 	<p>III. <i>Čustvenostni členki:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) presenečenja b) čudenja c) pomilovanja d) pomiritve/razočaranja e) malomarnosti f) bojazni
<p>4. <i>Částice strukturující (členící, hierarchizující) text nebo jeho části:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) signalizace začátku textu nebo jeho části b) lineární členění reálného textu c) implikativní členění textu 	<p>IV. <i>Členki, ki členijo oz. hierarhizirajo besedilo oz. njegove dele</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) naznačujejo začetek besedila ali njegovega dela b) členijo besedilo izrecno, premočrtno c) besedilo členijo implikativno

Navedena tabela nesporno kaže na to, kot smo že predhodno omenili, da je prva klasifikacija členkov v Toporišičevi *Slovenski slovnici* 2000 le dobesedni prepis klasifikacije členkov v *Češki slovnici* (Mluvnicka čeština 2, 1986). Vse skupaj pravzaprav ne bi bilo nič nenavadnega, saj je v jezikoslovju, pa tudi vseh drugih vedah, vpliv določene jezikoslovne šole na druge zelo pogost in pričakovan, vendar pa je v pričujočem primeru posebnost ta, da mora bralec Slovenske slovnice 2000 oz. bralec obravnave in razumevanja besedne vrste členkov (še posebno prve klasifikacije) v omenjenem normativnem priročniku vir vpliva oz. oblikovanja skupin členkov poiskati sam. *Slovenska slovnica* 2000 namreč nikjer ne navaja izvornika, ki je služil kot gradivo za prevod. Žal je Jože Toporišič pri prevzemanju klasifikacije členkov izpustil teoretični uvod, ki natančneje pojasnjuje podlago za oblikovanje štirih primarnih skupin členkov, njihovih podskupin in njihovih različnih funkcij. V omenjenem uvodnem delu namreč *Češka slovnica* 1986 izpostavlja in poudarja predvsem dve nespregledljivi in pravzaprav kar najpomembnejši značilnosti členkov, ki se odražata na ravni analitičnega in teoretičnega pristopa k obravnavanim izrazom. *Češka slovnica* tako (1) členke opredeli kot komunikacijsko (povezovalno) in besedilno besedno vrsto, kar pomeni, da členki izražajo razmerje govorečega do vsebine ali členjenja besedila. Nadalje omenjena slovnica (2) večkrat izpostavi teoretični pristop, po katerem se členke lahko analizira in preučuje le znotraj besedila, v katerem so, oz. le na temelju sobesedila, v katerem so členki uporabljeni. Opisane značilnosti členkov oz. navedeni teoretični pristop k členkom bi bil pri razčlenjevanju vzrokov za oblikovanje določene skupine členkov nedvomno dobrodošel, prav tako pa bi vnesel novejši/ustreznejši teoretični pogled na analizo nepregibne besedne vrste členkov.

3 Dodatek – Predlog in poskus možne analize in delitve členkov

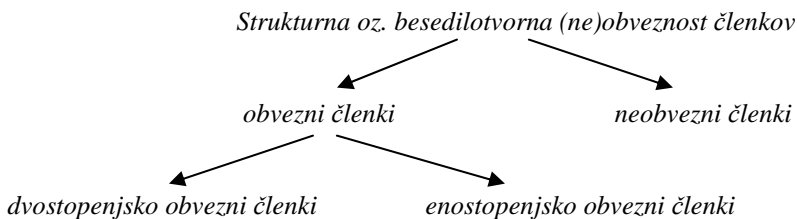
Členke lahko poleg predhodno predstavljenih delitev (pomenskomodifikacijska, pragmatična, besedilnopovezovalna itd.) delimo tudi glede na tako imenovano *obveznost* ali *neobveznost* v stavku in dalje v besedilu. V tretjem poglavju si bomo ogledali do sedaj še ne povsem raziskane funkcijske oziroma besedilno skladenjske značilnosti (slovenskih) členkov. Kot izhodišče za oblikovanje predlagane delitve členkov nam bodo služile predhodno predstavljene funkcije členkov.

Obveznost členka je lahko enostopenjska (obveznost nižje stopnje) ali pa dvostopenjska (obveznost višje stopnje). Kadar je dvostopenjska, pomeni, da odstranitev členka iz povedi poruši sporočanje obliko povedi, ki postane nezmožna funkcijsko sodelovati pri vzpostavljanju ilokucijske vrednosti, kakršno je imela poved pred odstranitvijo členka. Porušenje sporočilne oblike povedi pa nadalje vedno vpliva na porušenje zgradbe besedila oz. na prekinitev in pretrganje besedilnega smiselnega mostu/toka (koherenca).

Kadar je obveznost členka enostopenjska, odstranitev členka vpliva le na prekinitev ali pretrganje besedilnega toka oz. besedilnega smisla. Sporočajska oblika povedi ostaja še naprej funkcijsko zmožna prenesti ilokucijsko vrednost, kakršno je imela pred odstranitvijo členka.

Če je členek neobvezen, pomeni, da ga lahko iz povedi odstranimo, ne da bi bila pri tem kakor koli porušena sporočajska oblika povedi ali dalje zgradba besedila (oz. besedilni smiselni tok).

Shema obveznih in neobveznih členkov:

3.1 Dvostopenjsko obvezni členki

Dvostopenjsko obvezni so npr. nekateri tvorci stalnih sporočajskih oblik povedi (*če, da, kaj, ko, ali/a*).² Pri odstranitvi navedenih členkov iz povedi se spremeni/poruši oblika povedi in tako postane nesprejemljiva za sporočajsko sredstvo določene ilokucijske vrednosti, ki jo ima poved z ohranjenim oz. neodstranjenim členkom, tvorcem stalnih sporočajskih oblik povedi. Potrebno je še poudariti, da so največkrat strukture stavka po odstranitvi členka slovnično pravilne in sprejemljive za slovenski jezik (npr. *Ko bi bilo že vsega konec! > bi bilo že vsega konec. > Bilo bi že vsega konec.*), nesprejemljive so (le) zgradbe/oblike povedi, ki so nezmožne funkcijsko sodelovati pri vzpostavljanju ilokucijske vrednosti, kakršno je imela poved pred odstranitvijo členka.

Primeri:

1. ***Ko bi bil ti že enkrat tiho!***

Členek *ko* skupaj s pogojnim glagolskim naklonom tvori sporočajsko obliko povedi z ilokucijsko močjo ukaza oz. graje. Če bi ga (členek) odstranili (*bi bil ti že enkrat tiho > ti bi bil /že enkrat) tiho*), bi postala oblika povedi nezmožna vzpostaviti povsem enako ilokucijsko vrednost.

2. *Pandolfo: Lucinda, brž gremo! Doktor je bolan, a bo vseeno zgrabil za nož! Dajmo. Kaj čakaš! Kaj se obiraš?!* (Jovanović: 48)

² Prva klasifikacija členkov v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 445–446) uvršča navedene členke v skupino pozivnih členkov.

Pri odstranitvi členka *kaj* bi povedi izgubili ilokucijsko moč (vrednost ukaza (*Kaj čakaš!* /*Ne čakaj!*/ > **Čakaš!*)³

3. *Colombina (ubere taktiko): Jaz se takega življenja bojim... Strah me je, Pandolfo... Ti si tak intelektualec... O, da te ne bi nikoli srečala!* (Jovanović: 51)

Členek *da* skupaj s pogojnim glagolskim naklonom tvori sporočanjško obliko povedi z vlogo želje. Če bi členek *da* odstranili iz povedi (*te ne bi nikoli srečala* > *nikoli te ne bi srečala*), bi poved izgubila ilokucijsko vrednost, kakršno je imela pred odstranitvijo členka.

3.2 Enostopenjsko obvezni členki

Enostopenjsko obvezni členki so členki pritrdilnosti (npr. *ja*, *da*), členki zaničanja (kadar so sredstvo stavčnega zaničanja ali odgovor na polno vprašanje: *ne*), modalni členki z vlogo slabljenja gotovostne naklonskosti (npr. *mogoče*, *morda*, *baje*), modalni členki z vlogo krepitev in slabljenja gotovostne naklonskosti (kadar so odgovor na polno vprašanje), poudarjalni členki⁴ z vlogo besedilnega povezovanja/navezovanja (npr. *celo*, *edino*, *izključno*, *le*, *prav*, *predvsem*, *samo*, *še*, *tudi*, *vsaj*, *zgolj*, *zlasti*, *posebno* itd.) in besedilni povezovalci (npr. *skratka*, *z drugimi besedami*, *natančneje povedano*, *konec koncev*, *navsezadnje*, *potem*, *torej* itd.).⁵

Odstranitev obravnavanih členkov iz povedi povzroči (le) prekinitev/pretrganje besedilnega toka oz. besedilnega smisla (koherenca).

Primeri:

4. /.../ *Pa bi bilo dobro, ko bi takrat tolsti zganil svojo rit in malemu rekel, naj neha izzivati s svojim pogunčevanjem in stegovanjem vratu in nervoznim drkanjem tiste palice /.../. **Tudi** Albert je moral vedeti, kar sem vedel jaz, da ni dobro. Lisasta lica mu je vleklo skupaj, od nervoze je sesal zrak skozi vse luknje v telesu* (Jančar: 22)

Členek *tudi* opravlja v navedenem primeru vlogo besedilnega navezovalca, ki je prenašalec vsebine in na nek način vnašalec smisla navedbe povedi, v kateri se nahaja. Če bi ga odstranili iz povedi, bi povzročili delno prekinitev besedilnega toka oz. bi delno porušili besedilni smiselni most.

³ Na nek način bi lahko ilokucijsko vrednost ukaza imela tudi sama osebna oblika glagola čakati (Čakaš!), če bi ji pri tem pomagala pravilna intonacija.

⁴ Prva klasifikacija členkov v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 447) uvršča navedene členke v skupini merilnih in poudarjalnih členkov, ki sta del nadskupine vrednotenjskih členkov.

⁵ Prva klasifikacija členkov v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 447–448) uvršča navedene členke v skupino členkov, ki členijo oz. hierarhizirajo besedilo.

5. /S/mo bili mladi in nam ni bilo težko, ker sva se imela zares rada, čeprav ni bilo za misliti, da bi ... še v sanjah ne, da bi on mene kaj ... - Ali pa kaj takega, ne, ker je **šele** po treh mesecih prvič takole dal malo roko čez moj – pas, ne kaj drugega, in še zardeval in kašljal zraven, ubogi revež, sem si mislila, da s tem pa ne bo čisto nič /.../ (Jovanović: 148).

Če bi členek *šele* odstranili iz povedi, bi porušili besedilni tok oz. bi zmanjšali smisel navedbe povedi, v kateri je. Členek *šele* (pri tem mu pomaga tudi prislov *prvič*) je sredstvo prenosa (most) oz. povezave predhodnega dela besedila z delom, v katerem se nahaja obravnavani členek.

6. *Iz službe odpuščeni, na cesto vrženi, socialno ogroženi in tako naprej, skratka: igralci* (Jovanović: 172–173).

Členek *skratka* izraža besedilnoskladenjsko razmerje (sklepalno povzermalno razmerje) med leksikalnimi enotami. Brez obravnavanega členska bi bilo to razmerje delno porušeno.

3.3 Neobvezni členki

Odstranitev neobveznih členkov ne povzroča porušnja sporočajske oblike povedi ali dalje besedilnega smiselnega toka. Odvzeta je (le) pomenska dopolnitev vsebine/referenčnega pomena povedi, v kateri je (bil) členek, kar pa, kot je bilo že omenjeno, ne vpliva na prekinitev besedilnega smiselnega toka.

V skupini neobveznih členkov so npr. nekateri tvorci stalnih sporočajskih oblik povedi (npr. *mar, saj in kaj*⁶), modalni členki z vlogo krepitve gotovostne naklonskosti (kadar niso odgovor na polno vprašanje: npr. *dejansko, enostavno, kajpak, preprosto, tako rekoč, tako in tako* itd.), modalni členki z vlogo vnosa subjektivnega stališča govorca/pisca (npr. *češ, končno, pač, sploh, vendar* itd.), členki čustvovanja (npr. *na srečo, žal, na žalost* itd.) in poudarjalni členki (kadar ne opravljajo besedilotvorne vloge: npr. *okrog, okoli, približno, blizu, natanko, skoraj, domala, tako rekoč* itd.).

Primeri:

7. *Franceschina (na robu zloma): Kaj potem, če sem nezakonska mati?! Od nečesa pač moraš živeti. Jaz nisem nič kriva!* (Jovanović: 19)

Členek *pač*, ki izpostavlja in poudarja govorcevo subjektivno stališče/odnos do lastnega mnenja (odobranje), ne predstavlja pogoja za ohranitev besedila kot smiselne celote.

8. A: *Očka je padel po stopnicah, ko je nesel rum.*

B: *Pa ga je razlil?«*

A: *Ne, na srečo je imel usta zaprta!«* (Šale o Dolenjcih: 31)

⁶ Kadar skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi izraža ilokucijsko vrednost vprašanja.

Iz osmega primera je razvidno, da so tudi členki čustvovanja delna besedilno-povezovalna sredstva, saj na nek način vzpostavljajo smiselni most med deli besedila, med katerimi stojijo. Ker pa kljub odstranitvi členkov čustvovanja besedilo ohrani zadostno smiselno povezavo (odvzeto je predvsem govorčevo/pisčevo subjektivno stališče/odnos do vsebine povedi ali do sogovorca/prejemnika), uvrščamo obravnavane členke v skupino neobveznih členkov.

3.4 Sklep

S tretjim poglavjem pričujočega članka smo na členke pogledali še z do sedaj ne povsem raziskanega zornega kota značilnosti obravnavane besedne vrste. Dotalnili smo se vprašanja členkove obveznosti za samo strukturo stavka oz. sporočanjško obliko povedi in nadalje za samo zgradbo besedila. Temelj analize so predstavljale osnovne funkcije členkov (pomenska modifikacija, sooblikovanje ilokucijske vrednosti povedi, razkrivanje subjektivnega stališča govorca, členitev besedil itd.), ki so nam nadalje služile kot uvrščevalci členkov v določeno skupino (skupino dvostopenjsko obveznih členkov, enostopenjsko obveznih in neobveznih členkov).

Za konec je seveda potrebno dodati, da ostaja predlagani pristop k členkom zgolj poskus analize nekaterih značilnosti členkov in da bo za popolnejšo analizo vanj nujno vključiti še druge strukturne, besedilotvorne in pragmatične zakonitosti, ki vplivajo na funkcije preučevane besedne vrste.

Viri in literatura:

A

JANČAR, D. (1998): *Zvenenje v glavi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

JOVANOVIĆ, D. (1981): *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

FRBEŽAR, J. – ŽALIK, J. (ur.) (1998): *Najboljše šale o Dolenjcih*. Grosuplje: Mondena.

B

BAJEC, A. – KOLARIČ, R. – RUPEL, M. (1956): *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BREZNIK, A. (1934): *Slovenska slovnica za srednje šole*. Četrta, pomnožena izdaja. Celje: Družba sv. Mohorja.

KOMAREK, M. et al (Ur.) (1986): *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.

TOPORIŠIČ, J. (1966): *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.

- TOPORIŠIČ, J. (1974^a): K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19, 273–279.
- TOPORIŠIČ, J. (1974b): Kratko oblikoslovje jezika. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 29-50.
- TOPORIŠIČ, J. (1974/75^a): Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 20, 33–39.
- TOPORIŠIČ, J. (1974/75b): Esej o slovenskih besednih vrstah. *Jezik in slovstvo* 20, 295-305.
- TOPORIŠIČ, J. (1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- TOPORIŠIČ, J. (1991a): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- TOPORIŠIČ, J. (1991b): Členki in njihovi stavčni ustrezniki. *XXVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 3–16.
- TOPORIŠIČ, J. (2000): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.